

به نام خدا

تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی

جزوه تکمیلی (دو)

تدوین: جابر حجتی رزگی

شکوفایی علوم در تمدن اسلامی

۱-قرائت

-بنیان گذار علم قرائت رسول اکرم (ص) است پس از امامان معصوم، عبدالله بن مسعود و عبیدالله بن ابی بکره ثقفی نخستین افرادی بودند که قرآن را با الحان متداول در سده اول قرائت کردند. قراء سعه به قرن دوم هجری تعلق دارند.

در قرن چهارم هجری در حوزه قرائت اقوال شادی پدید آمد که سبب اختلاف میان مسلمانان گردید

در قرن پنجم در اندلس کتاب های متعددی در زمینه ی قرائت پدید آوردند.

در قرون دهم تا دوازدهم در عصر صفویه که دین و سیاست یکی گردید تحولی در قرائت قرآن نیز پدید آمد.

۲- تفسیر

- در اواخر عصر اموی و اوایل عصر عباسی در سال ۱۳۳ ه‍.ق تدوین تفسیر ظهور یافت.
- نخستین تدوین کننده تفسیر سعید بن جبیر است.
- آغاز تفسیر عقلی از قرآن تفسیر امام علی (ع) است که اوج آن عصر امام پنجم و ششم است.
- در قرن سوم هجری تفسیر بخاری و تفسیر جریر طبری به نگارش رسید.
- در قرن چهارم تفسیر نعمانی از محمد بن ابراهیم بن جعفر نعمانی نوشته شد.
- در قرن پنجم تفسیر التبیان از طوسی و تفسیر سورآبادی نگارش یافت.
- در قرن ششم مجمع البیان و جوامع الجامع از طبرسی و روح الجنان از ابوالفتوح رازی نوشته شد.
- در قرن هفتم الجامع الاحکام توسط خزر جی قرطبی نگارش یافت.
- در قرن هشتم عبدالله بن عمر بن محمد انوار التنزیل و اسرار التاویل را نوشت.
- در قرن دهم سیوطی الدر المنثور فی تفسیر المأثور را به نگارش در آورد.
- در قرن یازدهم فیض کاشانی تفسیر صافی را به رشته تحریر در آورد.
- در قرن چهاردهم محمد حسین طباطبائی تفسیر المیزان را نوشت.

انواع تفسیر قرآن

- ۱- تفسیر قرآن به قرآن: یعنی کمک گرفتن از برخی آیات قرآن برای فهم و تبیین آیات دیگر
- ۲- تفسیر اجتهادی و استفاده از معانی آیات قرآن بر اساس منطق و اصول و روش های اجتهادی برای تبیین آیات
- ۳- تفسیر موضوعی: مفسر برای تبیین یک موضوع و مسئله آیات هم موضوع و هم مضمون و مرتبط را کنار هم قرار می دهد.
- ۴- تفسیر تطبیقی: تعالیم و دستورهای کلی قرآن را بر زندگی انسان معاصر تطبیق داده می شود.
- ۵- تفسیر تاریخی: نکات عبرت آموز قصص الانبیاء بیان می گردد.
- ۶- تفسیر فلسفی: از فلسفه در درک قرآن استفاده می گردد.
- ۷- تفسیر ادبی: مفسر با بهره گیری از علوم ادبی به استنباط و کشف معانی قرآن می پردازد.
- ۸- تفسیر نقلی یا مأثور: مفسر با استفاده از اقوال و احادیث پیامبر و امامان به بررسی آیات می پردازد.
- ۹- تفسیر هدایتی و تربیتی: ارائه نتایج اخلاقی و تربیتی آیات و استخراج پیام دعوت قرآن از آیات کلام الهی
- ۱۰- تفسیر فقهی: بررسی احکام عملی قرآن در زمینه ی عبادات و معاملات و تصوفات و عقوبات و مانند آن و تبیین آیات از این دیدگاه است.
- ۱۱- تفسیر کلامی: با کمک از آیات قرآن به رفع شبهات قرآن کمک می کند.
- ۱۲- تفسیر رمزی: مفسر حقایق را بیرون از عبارات قرآن جستجو می کنید.
- ۱۳- تفسیر عرفانی: مفسر قرآن را عامل پیام عرفانی و کشف شهود می داند.

۳- حدیث در اسلام

- اولین کتاب حدیث توسط امام علی (ع) با املائی پیامبر (ص) به نگارش در آمد.
- به نقل از شیخ مفید و محقق حلی شیعیان در عصر امامت چهارصد کتاب حدیث تالیف نمودند.
- در قرن چهارم چهار کتب مهم تالیف شد:
- الکافی: یعقوب کلینی - من لا یحضره الفقیه: بابویه قمی (شیخ صدوق) - التهذیب: طوسی - الاستبصار: طوسی
- از قرن ششم تا یازدهم علم حدیث دچار رکود شد.
- کتب حدیث عصر صفویه: الوافی: فیض کاشانی - وسائل الشیعه: حر عاملی - بحار الانوار: علامه مجلسی
- طباطبایی در قرن چهاردهم کتاب الشیعه فی احکام الشریعه را به نگارش در آورد.
- معروفترین کتب علم حدیث در اهل سنت که صحاح ستّه گفته می شوند عبارت اند از:
- ۱- صحیح بخاری ۲- صحیح مسلم ۳- سنن ابن ماجه ۴- سنن ابوداود ۵- سنن نسائی ۶- جامع ترمذی

۴- تحولات فقه شیعه:

۱- دوره ی حضور ائمه:

الف) امامان مرجع اصلی احکام شرعی و فقه به شمار می رفتند.

ب) امامان وظیفه خود را با بیان اصول و قواعد کلی عرضه کردند.

۲- آغاز تدوین فقه: در این عصر سه گرایش عمده ی فقهی در جامعه شیعه شکل گرفت:

۳- دوره تلفیق:

الف) طوسی تلفیقی از گرایش اهل حدیث و متکلمان در فقه را پدید آورد. ب) از چهره های دیگر این عصر قطب الدین راوندی است.

۴- دوره نقد مکتب تلفیق: ابن ادریس حلی به نقد مکتب تلفیق پرداخت.

۵- دوره تهذیب و تکامل مکتب تلفیق: محقق حلی و علامه حلی کوشیدند تا در فقه شیخ طوسی انسجام، ترتیب و تهذیب ایجاد کنند.

۶- دوره شهید اول

۷- فقه دوره صفوی

۸- احیای اجتهاد اصولی

۹- دوره شیخ انصاری:

۱. نابغه ی بزرگ قرن سیزدهم هجری مبتکر روش های دقیقی در فقه و اصول فقه بود که چهره ی فقه را دگرگون ساخت.

۲. فقهای مهم این عصر عبارتند از: میرزای شیرازی، کاظم خراسانی، کاظم یزدی نائینی، حائری یزدی، ابوالحسن اصفهانی، طباطبائی، محسن حکیم، موسوی خویی و امام خمینی.

فقه اهل سنت شش مرحله دارد:

۱- دوره پیامبر ۲- دوره صحابه (بی واسطه) ۳- دوره تابعین (با واسطین) ۴- دوره ائمه چهارده معصوم ۵- دوره تقلید از ائمه ۶- دوره نهضت جدید فقهی و حقوقی

- فقه اهل سنت از قرن دوم تا چهارم هجری به کمال رسید.

• نکته: گردآوری قرآن در زمان خلیفه سوم ممکن گردید.

- گردآوری احادیث نبوی از قرن دوم هجری شکل گرفت.

- از دیگر علل پیدایش فقه اهل سنت عبارت اند از:

۱. ظهور و بروز باورهای گوناگون آشنایی مسلمانان با فرهنگ های دیگر

۲. پیدایش مکاتب کلامی

۳. توسعه حکومت و پیامد آن

۴. گسترش نیازهای حقوقی

- اولین مکتب فقهی اهل سنت را ابوحنیفه تاسیس کرد که به دستور خلیفه قضات حنفی به بلاد اسلامی اعزام گردیدند.
- دومین مکتب فقهی اهل سنت را مالک بن انس پایه ریزی کرد وی عقیده داشت با داشتن مستند روایی برای احکام شرعی نمی توان به رای و قیاس روی آورد.
- سومین مکتب فقهی شافعی است که کوشید میان دو مذهب قبلی (حنفی و مالکی) پیوند برقرار کند.
- چهارمین مکتب فقهی حنبلی است که فقه وی بر اساس کتاب، سنت، فتوای صحابه، قیاس، استحسان، مصالح و ذرایع شکل گرفت.
- بعد از این چهار امام پیشرفت فقه اهل سنت متوقف گردید و اجتهاد در فقه اهل سنت به تقلید از این چهار نفر تبدیل گردید.
- بعد از قرن سیزدهم فقههای جدید اهل سنت در پیروی از چهار امام دچار تردید شدند، و هیچ دلیل عقلی و نقلی را در پیروی از آنان نیافتند.
- در کنار مذاهب قدیمی یکسری فرق و مذاهب جدید نیز ظهور کردند مانند زیدیه و اسماعیلیه در شیعه یا مذهب اوزاعی، سفیان ثوری و داوود بن علی ظاهری در اهل سنت.

۵- اصول فقه

۱. دوره تاسیس: توسط امام باقر و امام صادق (ع) تاسیس گردید.
۲. دوره آغاز تصنیف: اولین تصنیف در علم اصول را هشام بن حکم با عنوان الفاظ و مباحثه به رشته تحریر در آورد.
۳. دوره اختلاط علم اصول با علم کلام
۴. دوره کمال و استقلال مجدد: از نویسندگان مهم این دوره شیخ طوسی و شیخ مفید را می توان نام برد.
۵. دوره رکود استنباط و توقف علم اصول
۶. دوره نهضت مجدد: ویژگی برجسته ی این دوره از یک سو احیای روح اجتهاد و از سوی دیگر شرح و تعلیق یا تلخیص کتب گذشتگان و نیز ورود برخی مسایل فن منطق در علم اصول است از دانشمندان این عصر محمدبن ادریس حلی - محقق حلی - علامه حلی - فاضل مقداد و شیخ بهایی را می توان نام برد.
۷. دوره ضعف علم اصول: از علل ضعف فقه شیعه ظهور اخباری گری توسط استرآبادی بود.
۸. دوره جدید علم اصول: این دوره با وحید بهبهانی آغاز گردید از شخصیت های این دوره می توان سید مهدی بحر العلوم، کاشف الغطاء و سیدعلی طباطبایی را نام برد.
۹. دوره معاصر: با ظهور شیخ انصاری آغاز شد که تحقیقات اصولی هم از لحاظ کیفیت و هم از لحاظ کمیت وسعت و عمق بیشتری پیدا کرد.

۶- کلام:

علم کلام در ابتدا صرفاً به بحث هایی در مسائل اعتقادی مانند توحید اختصاص داشت.

از پایه گذاران آن حسن بصری را می توان نام برد در مورد گناهان بسیار سخت می گرفت و باور داشت همه افعال با مسئولیت انسان صورت می گیرد.

در قرن دوم صفوان مذهب جهمیه را بنیان گذاری کرد وی ایمان را به تنهایی کافی دانست و اختیار انسان را انکار می کرد. در قرن سوم هلالی کوفی بغدادی مذهب بشریه را پایه گذاری کرد. وی در برخی امور از قبیل حیات، مرگ و قدرت انسان را مختار دانست.

در قرن چهارم شیخ مفید و شیخ طوسی به رد آراء عقاید فرقه های کلامی پرداختند در قرن پنجم محمد فخر رازی و احمد شهرستانی به تشریح اصول کلام پرداختند.

- نکته: مشهورترین متکلم قرن ششم امام محمد غزالی است وی در اصول و کلام اشعری مذهب و در فروع دین شافعی بود.

از متکلمان برجسته قرن هفتم خواجه نصیرالدین طوسی را می توان نام برد. همچنین علامه حلی نیز که لقب آیت الله را گرفت به بررسی موضوعات مختلف کلامی شیعه پرداخت.

تصوف، عرفان و فتوت

تصوف

- تصوف از نظر لغت به معنی صوفی شدن است.
- قدیمی ترین کتابی که واژه صوفی و صوفیه در آن استفاده شده کتاب البیان و التبیین جاحظ است.
- ابن خلدون در «المقدمه» تصوف را روش صحابه و تابعین و سلف آنان ذکر کرده است.
- برخی صوفی را برگرفته از صفا دانسته اند که به معنی روشنی و پاکیزگی است.
- صفوت به معنی برگزیده است ولی مشهور صوفی منسوب به صوف به معنی پشم است و صوفی یعنی پشمینه پوش

عرفان:

عرفان از واژه یونانی میستیکوس گرفته شده است و مفهوم آن به معنی امر مرموز پنهانی و مخفی است و اصطلاحاً به جنبه ی دینی خاصی اطلاق می شود که در آن امکان ارتباط مستقیم و مخفی و فردی انسان با خداوند جهان و اتصال به او وجود دارد و انسان را از طریق شهور و تجربه باطنی به خدا وصل می نماید.

به عبارت دیگر عرفان طریقه ای است که از جهت نظری آنرا علم حضوری و از جهت عملی عبادت و مجاهدت و تمسک به زهد و ریاضت می دانند.

بنابر اطلاعاتی که جاحظ و ابن جوزی داده اند بیشتر عرفا از شیعیان بوده اند از معروف ترین صوفیان قرن سوم می توان ابوسعید خراز، جنید بغدادی و ابوبکر شبلی را نام برد.

فتوت:

از کلمه فتی گرفته شده است و صفت کسی است که به جوانی و شباب قدم گذاشته است در اینجا به جوانمردی و مردی معنی شده است در عصر جاهلیت، شجاعت و سخاوت معنی شد که در قرآن به آن اشاره شده است .

• نکته : رسول اکرم(ص) در جنگ احد امام علی(ع) را فتی خواند

در عصر امویان معنی فتوت گسترش یافت که شامل جنبه های مختلفی از مردانگی و مروت گردید ولی رکن اساسی آن ایثار بود که اولین ویژگی فتوت صوفی گری محسوب می شد صوفیان در خانقاه ها متمرکز شدند و از جهاد اصغر به جهاد اکبر یعنی مبارزه با نفس پرداختند .

معنی فتوت دارای سه نشانه است :

۱- وفای بی خلاف

۲- مدح بدون چشمداشت

۳- بخشش بی سوال